

DAVLAT XARIDLARI TIZIMIDA SHARTNOMA SHARTLARINI BAJARISH VA TO'LOV INTIZOMINI YAXSHILASH ZARURIYATI

Boboqulov Jasur Avazovich¹

¹ O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 11.06.2025

Revised: 12.06.2025

Accepted: 13.06.2025

KALIT SO'ZLAR:

davlat xarid, elektron savdo, tender, shaffoflik, davlat byudjeti, mahalliy byudjet, byudjet nazorati, ochiq byudjet.

Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida davlat xaridi tizimi va uning g'aznachilik asosida tashkil etilishi, mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri, huquqiy-meyoriy asoslarini takomillashtirish zarurati yoritilgan. Muallif davlat xaridining davlat byudjeti ijrosidagi roli, g'aznachilik tizimidagi dastlabki nazoratning ahamiyati hamda ijtimoiy-iqtisodiy sohalarda davlat xaridining strategik zarurligini asoslab beradi. Maqolada O'zbekistonda davlat xaridining YAIMdagi ulushi (taxminan 18%) qayd etilib, bu ko'rsatkich orqali davlat xaridining makroiqtisodiy barqarorlik va iqtisodiy o'sishga bo'lgan bevosita ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, davlat xaridini amalga oshirishda tenderlar, ochiqlik, raqobat, mahsulot sifati va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash kabi jihatlarning dolzarbligiga urg'u beriladi.

KIRISH. G'aznachilik tizimida davlat budjetdan mablag' oluvchilarning mahsulot yetkazib beruvchilar bilan o'zaro munosabatlaridagi dastlabki nazorat tobora ko'proq rol o'ynaydi. Davlat budjeti g'azna ijrosida davlatning moliyaviy nazoratini kuchaytirish, budjetdan mablag' oluvchilarning tovarlar (xizmatlar, ishlar) uchun davlat xarid narxlarini samarali shakllantirish tartibini tubdan o'zgartirish, budjet mablag'lari oluvchilarining yuridik va moliyaviy majburiyatlarini boshqarish ishlarini rivojlanishiga qulay imkoniyat yaratiladi. G'aznachilikda davlat xarajatlarining muhim tarkibiy qismi sifatida davlat xaridi alohida o'ringa ega.

Ijtimoiy-iqtisodiy sohalarga davlat xaridini amalga oshirish zaruriyati umumjamiyat manfaatlaridan kelib chiqadi.

«O‘zbekistonda Davlat xaridining hajmi YalMning 18 foizini tashkil etgani holda, uni iqtisodiy o‘shishga ta’sir etuvchi omil ekanligini ko‘rsatadi.

Davlat xaridi YalMning shakllanishiga to‘g‘ridan to‘g‘ri ta’sir ko‘rsatadi. To‘g‘ri tashkil qilingan davlat xarididan foydalanish - mamlakatda iqtisodiy o‘shishni ta’minlaydi hamda dolzarb iqtisodiy-ijtimoiy vazifalarni hal qiladi.

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, davlat xaridi budgetning xarajatlar qismida katta salmoqni egallaydi, shu bilan birga iqtisodiyotni boshqarishning muhim vositasi hisoblanadi. Ko‘pgina mamlakatlarda davlat xaridi jarayonida yangi texnologiyalar amaliyotga joriy etilmoqda.

Aytish mumkinki, barcha mamlakatlarda davlat xaridi tizimiga qiziqish yuqoriligicha qolmoqda. Davlat xaridini tashkil etish muammolari har doimgidek dolzarb hisoblanadi.

Davlat xaridi - bu davlat ehtiyojlari uchun tovarlar va xizmatlarni qisman yoki to‘liq davlat mablag‘lari evaziga sotib olishdir. O‘zbek tilidagi «xarid» termini (procurement - prokyurment) «sotib olish» ma’nosi bilan bir xilda ishlatilib, zamonaviy tushunchalarda mahsulotlar, bajarilgan ishlar, ko‘rsatilgan xizmatlarni mablag‘ evaziga olish demakdir. Davlat tomonidan bu xaridlar (jihozlar, oziq-ovqatlar) umumjamiyat ehtiyojlari uchun va aholini talabini ta’minlash maqsadida hamda zahira uchun (bug‘doy va oziq-ovqat mahsulotlari, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari) amalga oshiriladi.

Rivojlangan mamlakatlarda davlat tashkilotlarining milliy va jahon bozoriga xaridor boilib chiqishi davlatning iqtisodiyotni tartiblashning yangi turi bo‘lib - davlat xaridi deb ataladi. Davlat xaridi - bu tijorat operatsiyalari bo‘lib, mamlakat aholisiga o‘z vaqtida va samarali xizmat ko‘rsatish uchun davlat tashkilotlari tomonidan amalga oshiriladi. G‘aznachilik sharoitida davlat xaridi yuridik, ma’muriy va iqtisodiy meyorlar asosida doim tartibga solinadi.

Chinakam talab va taklif asosida vujudga keladigan erkin bozor narxlarinig amal qilishi bozor iqtisodiyotining g‘oyat muhim bo‘g‘ini bo‘lib, bu bo‘g‘in mahsulot ishlab chiqaruvchilar va istemolchilarning o‘zaro jips ta’sirini ta’minlaydi. Jamiyatda davlatning bajaradigan funksiyalari, davlat xaridi uchun zarur mahsulotlarni xususiyatlarining rang-barangligiga qarab, davlat xaridi jarayonlarida shartnoma tizimi yagona bo‘lishi mumkin emas. Bu tizimda umumiy tamoyillar asosida ishlab chiqilgan turli tashkiliy sxemalarini yaratish mumkin. Mazkur sxemalar asosida idoralararo buyurtmachilar yoki bir idoraga qarashli buyurtmachilar uchun xarid-shartnoma tizimi yaratiladi va modernizatsiya qilinadi.

Shularni inobatga olib aytish mumkinki:

davlat xaridini amalga oshirish soxasida olib boriladigan oqilona siyosati makroiqtisodiyotga jiddiy ta'sir etuvchi instrument sifatida yuzaga keladi;

davlat xaridi iqtisodiyotning ma'lum sohalarida amalga oshirish orqali ushbu soxalar rivojiga va aholi daromadlari va bandligi darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi;

ochiq tenderlarni e'lon qilish orqali raqobatni rivojlantirishga ta'sir ko'rsaladi;

sotib olinayotgan tovarlarning sifat talabini xalqaro andoza talabiga tenglashtirish orqali milliy ishlab chiqaruvchi korxonalar mahsulot sifatini oshirishga ta'sir etadi;

kichik biznes vakillari tomonidan ishlab chiqarilayotgan tovar va xizmatlarni sotib olishda tanlov jarayonlarini joriy etish orqali kichik biznes va raqobatni rivojlantirishga ta'sir etiladi.

Har qanday mamlakatda davlat xaridini tashkil etishning huquqiy asoslarini shakllantirish va uni doimiy tarzda takomillashtirib borish davlat moliya tizimining muhim strategik vazifalaridan hisoblanadi. Ayni paytda O'zbekiston Respublikasida «Davlat xaridi to'g'risida» qonun qabul qilinmagan. O'zbekistonda davlat xaridini tashkil etishning huquqiy asoslarini takomillashtirishga, jumladan, «Davlat xaridi to'g'risida»gi qonunni qabul qilishning dolzarbligi quyidagi holatlar bilan izohlanadi:

davlat xaridini tashkil etishda ma'lumotlar ochiq-oydinligini ta'minlash;

davlat xaridini amalga oshiruvchi davlat subektlari vakolatlarini tartibga solish;

xaridni rejalashtirish va tartibga solish;

mahsulotlar yetkazib beruvchilarning huquqiy himoyasini ta'minlash;

tender asosida savdolarida xarid mexanizmlarini tartibga solish;

davlat budjeti mablag'larining samaradorligini oshirish.

Davlat xaridi - turli darajada boshqariladigan bir butun makroiqtisodiy tizimni tashkil etadi, albatta, xalq xo'jaligi korxonalari iqtisodiyoti bilan bog'liq va ular bilan o'zaro yaqindan munosabatda bo'ladi. Davlat xaridini samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini shakllantirish davlatning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatning ustuvor vazifalarini amalga oshirishga yordam beradi va budjet xarajatlarini iqtisodiy rejalashtirish va prognozashtirishni, qolaversa, mamlakatda bozor mexanizmi samaradorligini oshiradi. Davlat xaridida davlat hokimiyati organlari va budjet tashkilotlarinig ishtiroki bilan makroiqtisodiy siyosatni amalga oshirish ta'minlanadi.

Davlat xaridlarini tartibga solishning jahon tajribalari shuni ko'rsatadiki, davlat xaridlari tizimi faoliyatining quyidagi asosiy tamoyillari mavjud:

budjet mablag'larini samarali ishlatish;

xaridlarni o'tkazish asosida mablag'lari tejamli ishlatish (aniq sharoitlarda narx va sifat nisbatini yaxshilash);

o'tkazilayotgan xaridning maqsadiga yetish va belgilangan vazifalarni amalga oshirish;

xaridni o'tkazish jarayonida davlat boshqaruvi organi xodimlarining faoliyatida noqonuniy holatlarni to'xtatish;

xarid jarayonining ochiqligi, axborotlarni tiniqligini ta'minlash;

davlat buyurtmasini qabul qilishda bozorning barcha qatnashchilari uchun adolatli munosabatlarni ta'minlash;

davlat xaridlari bo'yicha qarorlar qabul qilishda boshqaruv organlari mas'uliyatini oshirish.

Fransiyada Iqtisodiyot va Moliya vazirligi huzurida davlat sektori (budjet tashkilotlari, kasalxonalar, maktablar, universitetlar, mahalliy hokimiyat organlari) uchun zarur buyurtmalarini shakllantiradigan Maxsus Xarid Markazi mavjud. 2004 yil 7-yanvardan boshlab Fransiya Hukumatining qaroriga muvofiq, barcha xaridlar maxsus qoidalar asosida boshqariladi. Fransiyaning ichki qoidalar Yevropa Ittifoqi direktivalariga mos bo'lishi kerak. Xaridning asosiy tamoyili - protseduralar tiniqligidir. Xaridlar joriy va investitsiya xaridlariga bo'linadi. Fransiyada har bir korxona davlat xaridida ishtirok etishi mumkin. Har bir tashkilot kamida 5,9 mln. yevro miqdorida davlat xaridida qatnashishi mumkin. Davlat funksiyalari ko'rib chiqiladi, shu funksiyalardan qaysi biri strategik ahamiyatga ega bo'lsa, shu bozordan sotib olinadi, albatta, konkurs asosida sotib olinadi. Barcha xaridlarning reklamasi bo'lishi kerak. Har bir budjet tashkilotida davlat xaridi uchun javobgar xodim ishlaydi.

Davlat Xarid Markazi xo'jalik hisobida ishlaydi, barcha tashkilotlar uchun xizmat ko'rsatadi. Konkursni budjet tashkilotining o'zi o'tkazishi mumkin, bunda barcha ma'suliyat budjet tashkilotining o'ziga yuklanadi. Agar budjet tashkiloti xaridni o'tkazmasa yoki o'tkazishni hohlamasa, bu ishni Davlat Xarid Markaziga yuklaydi. Lekin mahsulotlar ishlar, xizmatlarni sotib olish to'g'risidagi qarorni asosiy buyurtmachi budjet tashkiloti qabul qiladi. Davlat Xarid Markazi yetkazib beruvchi bilan shartnomani tuzadi, keyin o'zining foydasi (xarajatlarini qoplash uchun) bilan birga mahsulot narxini budjet tashkilotiga taqdim qiladi. Tovar yetkazib beruvchilar bilan shartnoma maksimum 3 yilga tuziladi.

Davlat Xarid Markazi faqat ayrim turdagi mahsulotlarni sotib oladi. Masalan, obektlarni qo'riqlash, binolarni yig'ishtirish, ko'chishni tashkil etish. Davlat Xarid Markazi mahsulotlar bo'yicha konkurslar o'tkazadi, bu konkurslarda davlat sektoriga qarashli

tashkilotlarga tavsiya qilinadigan mahsulot narxi aniqlanadi. Yirik davlat buyurtmachilari aynan shu mahsulot bo'yicha o'zlari konkurs o'tkazishlari mumkin. Keyin konkurs natijalariga ko'ra mahsulotlarni Davlat Xarid Markazi (narx+natsenka) orqali buyurtma beradilar. Bu budget tashkilotlariga zarur mahsulotlarni konkurs o'tkazish protseduralariga ketadigan vaqtni tejagan holda, tezda xarid qilish imkoniyatini beradi.

Budget tashkilotlari uchun tovar va xizmatlarning narxini shakllantirish jarayonlaridagi davlatning ishtiroki uning iqtisodiyotga aralashish vositasidir hamda budget amaliyotida mablag'laridan samarali foydalanish yo'llaridan biridir. Narx shartnoma asosida yetkazib berilgan yoki sotilgan mahsulotlar (bajarilgan ishlar va ko'rsatilgan xizmatlar)ga to'lovni amalga oshirishga va moliyaviy majburiyatni bajarishga ta'sir ko'rsatadi. Kelishilgan narxning paydo bo'lishiga kelishuvda mahsulotning xususiyati, raqobatbardoshligi, bozorda talab va taklifning nisbati, mamlakatda davlat xaridini tartiblashning xususiyatlari, bozor monopoliyasi kabi bir qator obektiv holatlar ta'sir etadi. Shuningdek, davlat xaridiga kontragentni tanlash, bozor marketinggi, shartnomani tuzilgan vaqti, joyi va shartnomani tuzish vositalari, tovar yetkazib beruvchilarning tijorat bilimi va bozor konyunkturasidan foydalanish tajribasi va savdolashish mahorati kabi subektiv holatlarning ta'siri mavjud.

